

Hemindustriarbeterskor i Göteborgs stad och Sjuhäradsbygden under det tidiga 1900-talets industrialisering

LOTTA VIKSTRÖM* Umeå universitet

Malin Nilsson, *Taking work home: Labour dynamics of women industrial homeworkers in Sweden during the second industrial revolution*, Gothenburg studies in economic history 14 (Göteborg: Göteborgs universitet 2014), 202 s.

Inledning

I centrum för Malin Nilssons avhandling står hemindustriarbeterskor i det tidiga 1900-talets Sverige. De producerade varor för företag i sina hem, främst kläder och textilier men även leksaker. Nilssons övergripande syfte är att vinna ny kunskap om: 1) vilka dessa kvinnor var; 2) vilka produkter de tillverkade; och 3) vilka arbetsvillkor de mötte under en period då svensk industrialisering upplevde sin "andra våg" (*second industrial revolution*). En rik och hittills utforskad utredning som Socialstyrelsen genomförde 1912 utgör Nilssons huvudsakliga källa. Den framstår som unik, även internationellt sett, och omfattar intervjuer med nästan 5 000 informanter av totalt 27 000 hemindustriarbetare 1911, varav 19 000 var kvinnor. Av dem återfinns 588 i Nilssons urval av Sjuhäradsbygden (N=312) och Göteborg (N=276). De senare länkar Nilsson till stadens mantalslängder för att följa deras fortsatta yrkesbanor. Hon analyserar även ett urval texter för att belysa samtidens syn på hemindustriarbeterskor.

Avhandlingen synliggör hemindustriarbeterskor som fört en undanskymd tillvaro i historieskrivningen. Som Malin Nilsson påpekar sammanhänger det med att de befann sig mellan hem och arbete, utan formellt deltagande på arbetsmarknaden, och ofta jobbade deltid under en period av sitt liv. Det har lett till att hemindustriarbeterskorna inte har dokumenterats särskilt väl i källor oavsett om dessa påträffas i företagsarkiv eller utgörs av befolkningshistoriska register där yrkesnoteringar förekommer, om än i väsentligt

* Professor i historia; fakultetsopponent

mindre utsträckning för kvinnor än män. Tidigare forskning vilar därför på tunn empirisk grund men gör gällande att hemindustriarbeterskorna har långa historiska rötter till proto-industrin. Hemindustriarbete kunde vara ett flexibelt sätt för kvinnor att förena obetalt omsorgsarbete av make och barn med jobb och inkomster under deras reproduktiva period, särskilt i samhällen där kvinnor förväntas lämna arbetsmarknaden vid familjebildning.

*Sammanläggningsavhandlingens "kappa"
med fyra delstudier och det teoretiska ramverket*

Avhandlingen består av en "kappa" och fyra empiriska delstudier. De följs av en omfattande källbilaga som redogör för det varierade data Nilsson använt och upparbetat i en databas, i sig ett styvt arbete! En svensk sammanfattning avslutar avhandlingen.

Såväl kappan som delstudierna är stringent utformade till språk och struktur. I delstudierna nedbryts det övergripande syftet till hanterbara frågeställningar som undersöks efter att Nilsson har motiverat sina teori- och metodval. Efter resultatredovisningen följer en slutdiskussion där frågorna besvaras och Nilsson värderar resultatens tillförlitlighet på ett ärligt vis. Denna konsekventa disposition vittnar om ett noggrant hantverk och innebär att det i regel är lätt att följa Nilssons redogörelser. Det underlättar läsarens möjlighet att uppskatta resultatens hållbarhet och sätten de uppnåtts på. Den engelska språkdräkten känns rätt med tanke på den internationella forskning Nilsson återoppar och vill bidra till.

Nilsson utgår från socialhistoriska och feministisk-ekonomiska (*feminist economics*) teorier som hon menar inkluderar och problematiserar kvinnors delaktighet på arbetsmarknaden i relation till män, familj och samhälleliga föreställningar om könen. Att denna kontext kan begränsa kvinnors valmöjligheter, beslut och handlingar bortser hon inte från. Givet detta har de ändå inflytande över sina liv och sin försörjning, menar Nilsson, och beskriver dem som *rational, strategic decision makers*. Att maximera sina frihetsgrader inom vissa ramar kan förstås vara rationellt och sägas utgöra en strategi. Även om det strategiska inslaget riskerar att övertolkas – kvinnornas hemindustriarbete var kanske mer ett utslag av ekonomisk nöd och brist på arbetsalternativ än resultatet av strategiska övervägande – innebär Nilssons ståndpunkt att kvinnorna tilldelas ett val- och handlingsutrymme som de i viss mån kunde påverka. Detta är rimligare än antagandet om att deras inkomstbringande hemindustriarbete bara beror av strukturella faktorer.

Som ekonomhistoriker är Nilsson bekant med modeller som relaterar individens deltagande på arbetsmarknaden till produktion och konsumtion, och till samhällets utbud och efterfrågan på arbetskraft. Hon använ-

der Edwards och Field-Hendreys modell (*labour supply by worksite model*). Den tar hänsyn till produktionsfaktorer och -förhållanden inom hushållet (*supply-side factors*) där hemindustriarbeterskorna utförde sina jobb, och till arbetsmarknadens och konsumtionssamhällets efterfrågan på deras arbete och produkter (*demand-side factors*). För Nilsson utgör modellen ett sätt att analytiskt sortera delstudiernas olika fokus. Hon testar inte ekonometrisk modellens tillämpbarhet och kausalitet för att förkasta eller belägga dess antaganden. Nilsson gör rätt som har prioriterat analyserna som genererat nuvarande resultat.

Avhandlingens fyra delstudier: centrala resultat och slutsatser samt analysernas styrkor och svagheter

Den första delstudien, "Timing of the transition to industrial work: The effect of becoming a first-time mother in early 20th century Sweden", berör hela urvalet kvinnor i Göteborg och Sjuhärad (N=588) där Nilsson prövar föreställningen om att hemindustriarbete gjorde det möjligt för kvinnor att förena betalt arbete med obetalt omsorgsarbete av barn och familj. Multivariata livsförloppsanalyser, logistiska regressioner, används för att avgöra om kvinnornas chans/risk att ta upp hemindustriarbete ökade efter nedkomsten av det första barnet.

Delstudien belägger empiriskt att kvinnor via hemindustriarbete förenade betalt arbete med obetalt omsorgsarbete, här indikerat av deras förstfödda barn. Detta har tidigare forskning antagit utan att verifiera på grund av bristande källuppgifter och svårigheter att undersöka sambandet på ett större antal kvinnor. Nilsson täpper förtjänstfullt till den luckan i forskningsläget. Samtidigt utgjorde obetalt omsorgsarbete inte den enda förklarande faktorn, eftersom 65 procent av kvinnorna inte födde barn i nära anslutning till sitt hemindustriarbete. Andra orsaker måste således sökas, vilket Nilsson gör (se nedan). Tyvärr kan hon inte avgöra vilken roll giftermål och omsorg av maken spelade då det inte framgår av Socialstyrelsematerialet när kvinnorna gift sig.

Delstudien är gediget genomförd. Tabellerna brister dock i rubriksättning, källhänvisning samt i att referenskategorierna och dess värden ofta saknas, vilket förorsakar viss förvirring. Nilsson avfärdar Cox-regressioner för att de inte hanterar effekter av tidsberoende variabler (s. 32, 55), det vill säga individkaraktäristika som förändras över tid. Det gör de visst. Hon gör ändå rätt som använder logistiska regressioner då data inte erbjuder kontinuerlig observationstid av kvinnorna.

Den andra delstudien, "Long-term labour strategy or short-term secondary workers? The occupational trajectories of women industrial homeworkers in early 20th century Sweden", berör Göteborgskvinnorna (N=276). För

att vinna kunskap om dem och deras yrkesbana genomför Nilsson en lika tidsödande som imponerande länkning mellan Socialstyrelsematerialet och Göteborgs mantalslängder med utgångspunkt i år 1912 och nedslag i de senare vart fjärde år, 1912, 1916, 1920 etcetera, till 1944. Ansatsen är lovvärd men medför en förlust av undersökningsfall då Nilsson endast påträffar 137 kvinnor i mantalslängderna. När dessa 137 kvinnor följs upp över tid ökar bortfallet ytterligare, vilket begränsar det empiriska underlaget och resultatens generaliserbarhet.

Nilsson genomför en demografisk kartläggning av kvinnorna vid tidpunkten de bedrev sitt hemindustriarbete och beskriver vilken typ av arbete de utförde. Majoriteten kvinnor (75 procent) var i 20–39-årsåldern och födda i Göteborgs rurala kransförsamlingar. Drygt hälften av dem var ogifta (52 procent), 43 procent gifta och resten änkor. Ensamstående kvinnor delade ofta hushåll med föräldrar, syskon eller barn. Ungefär fyra kvinnor av fem utförde olika sömnadsarbeten. Nilsson noterar att ogifta kvinnor och särskilt kappmakerskor var ett slags entreprenörer med syverkstad och anställda som bistod dem. Gifta kvinnor tillverkade mindre avancerade varor. För att uttröna om hemindustriarbetet var mer tillfälligt än långsiktigt följer Nilsson kvinnornas yrkesbana bakåt, före 1911, och framåt i tiden, efter 1911. Hon konstaterar att en kontinuitet kännetecknade deras yrkesbana med starka inslag av olika sömmerskeyrken, där en anställning på textilfabrik eller syateljé ofta föregått hemindustriarbetet. Det gjorde dem väl förberedda att utföra hemindustriarbete och förklarar varför de tog upp det, menar Nilsson. Hennes uppföljning av kvinnorna i mantalslängderna påvisar inga större variationer. Sömnadsyrken fortsätter dominera i de fall yrkesuppgifter påträffas. Dessvärre föreligger endast uppgifter för ogifta kvinnor eftersom mantalslängder inte redovisar hustrurs arbeten. Nilsson möter därför svårigheter att avgöra civilståndets betydelse för kvinnornas yrkesbana.

Delstudiens viktigaste resultat är att hemindustriarbeterna utgjordes av en mer heterogen skara kvinnor än forskning gjort gällande och att inga större förändringar märks i deras yrkesbanor. Nilsson menar att det tyder på att de inte betraktade hemindustriarbetet som en kortsiktig lösning på ett ökat och tillfälligt omsorgsbehov av anhöriga i hushållet. Deras yrkesval och kunnande var snarare en del i en långsiktig och flexibel strategi som de använde i flera skeden av livet, inte bara i form av hemindustriarbete. Det är en intressant om än något djärv slutsats med tanke på att underlaget är tunt. Den deskriptiva statistik som redovisas i många korstabeller kan gärna ersättas med sekvensanalyser och –grafer, dels jämförelsen mellan kvinnornas yrken före respektive vid tidpunkten för hemindustriarbetet, dels den mellan det senare och yrket mantalslängderna uppger. Sekvensanalyser

tydliggör brott och kontinuitet i individers yrkesbanor över tid, vilka som var typiska/atypiska.

I den tredje delstudien, "Seasonal variation in hours worked in industrial homework: Evidence from Sweden 1911", använder Nilsson hela urvalet kvinnor (N=588) för att utreda om variationer förekom avseende antalet timmar per dag/månad år 1911 som de utförde arbete. Hon prövar om variationerna berodde på kvinnornas lokala arbetsmarknad, rurala Sjuhärad versus urbana Göteborg, typ av produkt de tillverkade eller hushållsföreståndarens sociala status, makes/faders yrke. Forskning har knutit deltidsarbete till arbetsmarknadsfaktorer där utbud (*supply-side factor*) av arbetskraft och efterfrågan (*demand-side factor*) på produkter förklarar variationer i arbetstid. Eftersom kvinnor historiskt sett ofta har kompletterat sin makes eller familjs försörjning och inkomst finns skäl att anta att variationer kan uppträda hos hemindustriarbeterskor och relateras till makes/faders arbete, exempelvis jordbrukare, när kvinnors arbetsinsatser på gården behövde tas i anspråk. För att utreda detta tillämpar Nilsson PCA-analyser (*Principle Component Analyses*) och OLS-regressioner (*Ordinary Least Square*). Hon är bland de första att genomföra PCA-analyser på historiska data och menar att de hjälpt henne att kartlägga det månadsvisa mönstret i kvinnornas arbetstid. Utfallen använder hon i OLS-regressioner för att analysera om utbud- eller efterfrågefaktorer styr variationerna. Delstudien är metodologiskt tung och måste ha varit arbetskrävande att utföra.

Några större och signifikanta säsongsvariationer uppträder inte. I genomsnitt arbetade kvinnorna 8–10 timmar per dag, månad efter månad året runt. Nilsson ser dock spår av att produkten de tillverkade betydde mer för säsongsvariationen än hushållsföreståndarens sociala status. Hon drar därför slutsatsen att *demand-side*-faktorn påverkade kvinnornas arbetstid mer än *supply-side*-faktorn, sannolikt för att efterfrågan på deras varor var säsongsbunden, exempelvis vinterkappor och vantar. Kvinnor med egna hushåll ägnade något mer tid åt hemindustriarbete än dem som tillhörde makens eller faderns hushåll. Frånvaron av märkbara säsongsvariationer och samband är ändå mest slående. Nilsson menar att denna kontinuitet indikerar den långsiktiga yrkes- och försörjningsmässiga strategi som hemindustriarbeterskorna använde sig av.

I den fjärde delstudien, "Diverse rather than desperate: Housewifization and industrial work in Sweden 1906–1912", kombinerar Nilsson Socialstyrelsematerialet över Göteborgskvinnorna (N=276) med samtida texter, totalt 33 alster tryckta 1906–10. De består av tidningsartiklar, lagförslag och debattböcker som Centralförbundet för Socialt Arbete (CSA) samlade in för att arrangera en Stockholmsutställning om hemindustriarbete 1907. Att hemindustriarbeterskor varken var formella arbetstagare eller hemmafruar

debatterades då, likaså att de utförde sina jobb till låg lön och illa anpassade arbetsförhållanden. Nilssons syfte är att klargöra hur hemindustriarbeterskor betraktades av sin samtid och hur de själva såg på sitt arbete, det senare framkommer i Socialstyrelsens intervjumaterial. Metoden utgörs av kvalitativa textanalyser med fokus på om hemindustriarbeterskorna beskrivs som: 1) gifta; 2) om deras inkomst var av sekundär eller kompletterande karaktär; 3) arbetare/arbeterska.

Teoretiskt utgår Nilsson från ideologiska konstruktioner när hon studerar textmaterialet och jämför det med Socialstyrelsens intervjuunderlag. Hon testar två hypoteser som Maria Mies utvecklat i sina studier av hemindustriarbetande kvinnor i 1990-talets Indien. *Housewifization*-hypotesen gör gällande att de av sin omgivning betraktas som icke-arbetande hemmafruar, vars inkomst obetydligt bidrar till familj eller hushåll. Enligt Mies andra hypotes uppfattas de tvärtom som en viktig arbetskraft, vars inkomst bidrar till deras och/eller familjens försörjning. Nilsson finner bara belägg för den senare hypotesen. Det samtida textmaterialet beskrev dem som arbetande kvinnor, inte hemmafruar. Av Socialstyrelsematerialet framkommer också detta samt att merparten var ogift och inkomsten därför av betydelse.

Delstudien utgör ett viktigt kvalitativt bidrag som fördjupar bilden av hemindustriarbeterskornas samhällskontext. Det magra texturvalet gör att resultatens representativitet kan ifrågasättas vad gäller de ideologiska konstruktioner Nilsson inte tycker sig se. Mönstret är dock entydigt och hon ger rikligt med illustrativa textexempel som stödjer slutsatsen om att vi kan bortse från *Housewifization*-hypotesen. Det finns det även stöd för i Socialstyrelsens intervjumaterial ur vilket Nilsson hämtar flera individexempel, som gör att hemindustriarbetande kvinnor för över hundra år sedan kommer oss närmare. Att de inte matchar den ideologiska hemmafrukonstruktion som Mies gör gällande för hemindustriarbeterskor i 1990-talets Indien är kanske inte så märkvärdigt, då en avsevärd distans i tid och rum skiljer kvinnorna åt.

Sammanfattande omdöme

Avhandlingens delstudier kompletterar varandra och gör att Nilsson uppnår sitt huvudsyfte att vinna ny kunskap om vilka hemindustriarbetarskorna var, vilka produkter de tillverkade och vilka arbetsvillkor de mötte när svensk industrialisering upplevde sin "andra våg". Avhandlingen berör ett angeläget, länge förbiset och svårutforskat problemområde som väcker intresse såväl nationellt som internationellt. Tack vare en jämförelsevis rik empiri som analyseras med avvägda metoder lyckas Nilsson nyansera och fördjupa befintlig kunskap om hemindustriarbeterskor, som ger historisk belysning åt kvinnor som i dag bedriver hemindustriarbete i låginkomstländer under

ekonomisk modernisering. Avhandlingen utgör ett efterlängtat bidrag, inte bara för ekonomhistoriker och historiker utan även för samhällsvetare som studerar kvinnor på arbetsmarknaden i modern tid, exempelvis genusvetare, sociologer och ekonomer. Att Nilsson är influerad av dem märks av hennes teoretiska ramverk och vittnar om ett tvärvetenskapligt och lyhört förhållningssätt som öppnar för dialog mellan discipliner. Nilssons statistiska analyser, varav några aldrig tidigare tillämpats på historiska data, visar på en uppslagsrikedom som borde intressera kvantitativt inriktade forskare inom humaniora och samhällsvetenskap. Hon uppvisar dessutom förmåga att tillämpa kvalitativa angreppssätt.

Nu återstår för Nilsson att få någon/några av delstudierna publicerade i vetenskapliga tidskrifter så att hennes resultat når den forskarpublik de förtjänar. Det är de verkligen värda, vilket understryks av att den fjärde delstudien antagits till en antologi på väletablerat internationellt förlag.¹

1. Mary Hilson, Silke Neunsinger & Iben Vyff (red.), *Under the North Star* (Berghahn Books kommande).